

ΤΕΚΜΗΡΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΑΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΑ ΑΓΡΑΦΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΑΤΥΠΕΣ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΚΑΙ ΗΘΗ

Παναγιώτης Νάννος

Η Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία στον Ελλαδικό χώρο και σε άλλες περιοχές είναι οικεία και έρχεται από βάθους αιώνων. Η παρουσία της στην Ελλάδα έρχεται μέσα από άτυπες συνεταιριστικές βιοτεχνίες, όπως περί τα 1750-1760 ήταν οι πρώτες συντροφίες (βιοτεχνίες) οικογενειακής μορφής, οι οποίες ενώθηκαν και το 1778 γεννήθηκε στα Θεσσαλικά Αμπελάκια ο πρώτος αγροτικός συνεταιρισμός στην Ελλάδα η «Κοινή Συντροφιά και Αδελφότητα των Αμπελακίων». Για τον συνεταιρισμό αλλά και μεταγενέστερες αλληλοβοηθητικές ενώσεις και συλλογικές προσπάθειες που ακολούθησαν, υπάρχει μεγάλη βιβλιογραφία.

Στη παρούσα εργασία επιχειρούμε να αναδείξουμε άγνωστα τεκμήρια κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας και ήθη που για ιστορικούς λόγους αναπτύχθηκαν στις κοινότητες των Αγράφων, στο πλαίσιο ενός κλειστού επιβιωτικού μοντέλου που διασφάλιζε την αυτάρκεια αγαθών και την επιβίωση των μελών εκάστης οικογένειας. Εδώ αναπτύχθηκαν αρχέγονες συνεταιριστικές πρωτοβουλίες με την μορφή άτυπων εποχικών συνεργασιών εντός της Κοινότητας, οι οποίες στόχευαν στην μέγιστη δυνατή αξιοποίηση των ανθρωπίνων και υλικών πόρων με την μεγιστοποίηση του οφέλους. Τα σαρακατσάνικα τσελιγκάτα ήταν αρχαιότερη των Αμπελακίων συνεταιριστική μορφή κοπαδιών, τα οποία αναπτύχθηκαν στα Άγραφα και έφτασαν ως στις μέρες μας ως μετακινούμενη οικογενειακή κτηνοτροφία. Ο Καρβασαράς του Δήμου Λίμνης Πλαστήρα είναι από τις ελάχιστες πια μετακινούμενες Κοινότητες που απέμειναν ζωντανές μέχρι σήμερα στη χώρα.

Τα Άγραφα καθορίστηκαν πρωτίστως από το γεωμορφολογικό τους ανάγλυφο και τις κλιματολογικές συνθήκες, αυτά τα στοιχεία καθόρισαν την αγροτική παραγωγή και οικονομία, την ίδια την Ιστορία. Τόπος γεμάτος βουνά, με περιορισμένες καλλιεργήσιμες εκτάσεις, πολλά λιβάδια και βοσκότοπους που επέτρεπαν την ανάπτυξη της κτηνοτροφίας, δάση και νερά ποταμών, ήταν οι διαθέσιμοι πόροι. Λόγω των δύσβατων ημιονικών μονοπατιών η επικοινωνία μεταξύ των κοινοτήτων ήταν δύσκολη, πόσο μάλλον η πρόσβαση στα εμπορικά και οικονομικά κέντρα της εποχής, η οποία ήταν ασύμφορη και γι' αυτό η εξάρτηση μηδαμινή.

Οι σχέσεις των Αγραφιωτών με την εκάστοτε κρατική εξουσία ήταν ανέκαθεν προβληματική. Στα χρόνια της εικονομαχίας αρνήθηκαν να κατεβάσουν τις εικόνες από τις εκκλησιές και όταν ήλθαν οι απεσταλμένοι του Κωνσταντίνου Ε' του Κοπρώνυμου, εικονομάχου αυτοκράτορα του Βυζαντίου, σκότωσαν τους απεσταλμένους που ήλθαν «να επιβάλλουν το νόμο», στέλνοντας το δικό τους μήνυμα. Ομοίως στα χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας οι Αγραφιώτες με την Συνθήκη του Ταμασίου (1525) είχαν συνάψει

συμφωνία να είναι φόρου υποτελείς, αλλά χωρίς δικαίωμα εγκατάστασης των Οθωμανών στα Άγραφα. Έτσι οι κάτοικοι πορεύτηκαν αυτόνομοι και ελεύθεροι, οι μόνες «συναντήσεις» με τους Οθωμανούς ήταν στα ένοπλα επαναστατικά κινήματα με τις μάχες που έδιναν μεταξύ τους και τις σφαγές που ακολουθούσαν.

Τον υποτιθέμενο έλεγχο του χώρου οι Οθωμανοί τον εξασφάλιζαν μέσα από τα «καπάκια», δηλαδή συμφωνίες που έκαμαν οι κλεφταρματωλοί, οι οποίοι στην πράξη καταπατούσαν και άλλαζαν με ευκολία ρόλους, ο αρματωλός γινόταν κλέφτης και αντίστροφα ο δικόμομος, διώκτης.

Η Συνθήκη του Ταμασίου του 1525, θεωρείται δεδομένη από τους περισσότερους συγγραφείς, αν και ορθά αμφισβητείται διότι μέχρι στιγμής δεν υπάρχουν τεκμήρια που να την επιβεβαιώνουν. Ωστόσο οι Αγραφιώτες ήταν ελεύθεροι και αυτό δεν αμφισβητείται από κανέναν. Προσωπική μας εκτίμηση είναι ότι η συνθήκη του Ταμασίου του 1525 υπήρξε, αλλά όχι γραπτή διότι ήταν προφορική συμφωνία (καπάκι) που έκαμαν οι οπλαρχηγοί της κλεφτουριάς με τους Οθωμανούς. Το περιεχόμενο της συμφωνίας είναι περίπου αυτό που δημοσίευσε ο Καλοκαιρινός, αν και η φορολογία προϋπήρχε της συμφωνίας, ωστόσο φαίνεται ότι σταματήσει ο μακροχρόνιος κλεφτοπόλεμος και η μη εγκατάσταση οθωμανών στα Άγραφα όρισε και την ζώνη σιωπηρής αυτονομίας.

Για το λόγο αυτό τα Άγραφα στα δύσκολα χρόνια αποτέλεσαν τόπο εγκατάστασης πάσης φύσεως κυνηγημένων από την τουρκική διοίκηση και εξουσία, καθώς και πληθυσμών που μετακινήθηκαν μαζικά στα Αγραφιώτικα βουνά, όπως λ.χ. οι Ηπειρώτες στα χρόνια διωγμού από τον Αλή-πασα των Ιωαννίνων. Αυτές οι συνθήκες ουσιαστικής ελευθερίας, μακριά από τον Οθωμανικό ζυγό, έκαμε πολλούς ραγιάδες αλλά και κυνηγημένους από την τουρκική εξουσία, να μπαίνουν στην ελεύθερη ζώνη των Αγράφων, άλλαζαν επώνυμο και ανάλογα με τις επαγγελματικές τους δεξιότητες και τις τοπικές συνθήκες, ρίζωναν στα χωριά ή μετακινούνταν σε άλλα. Άλλοτε δημιουργούσαν οι ίδιοι μέσα στο δάσος δικό τους μικρό οικισμό κοντά σε μεγαλύτερο. Για παράδειγμα σήμερα ο Δήμος Λίμνης Πλαστήρα έχει επίσημα αναγνωρισμένες 12 κοινότητες και 15 οικισμούς, [μόνο η κοινότητα Καρίτσας Δολόπων έχει οικισμούς τα Στεργιέικα, (οικογένεια Στεργίου) τα Μισοείικα (οικ. Μίσα), τα Παϊσείικα (οικ. Παΐση), Ράφηνια, Πλακωτό, Μέγα Ρέμα, Χόλιανο], χωρίς να συμπεριλαμβάνονται οι διάσπαρτες αγροικίες.

Ουσιαστικά επέλεξαν να ζούν ελεύθεροι, με βάση το δικό τους τρόπο, τον άγραφο νόμο, ήθη και έθιμα, χωρίς εξάρτηση από κανέναν. Τις όποιες ανάγκες, ατομικές ή οικογενειακές, τις κάλυπταν εντός της Κοινότητας, το πολύ στα διπλανά μεγαλύτερα χωριά που είχαν αυτά που χρειάζονταν. Τις συλλογικές ανάγκες για κοινοτικές υποδομές, όπως εκκλησίες, γεφύρια, δρόμους, τις κάλυπταν με ίδια μέσα και πόρους, με εράνους, κάποτε με την οικονομική ενίσχυση εύπορων ξενιτεμένων που είχαν την οικονομική δυνατότητα.

Ένας από τους σημαντικούς πόρους ήταν τα εργατικά χέρια και η εξασφάλιση της

παραγωγής με ίδια μέσα και χωρίς ιδιαίτερο κόστος. Η εξοικονόμηση πρόσθετων ημερομισθίων χωρίς οικονομικό κόστος και άλλη επιβάρυνση εξασφαλιζόνταν μέσα από ανταλλακτικές πρακτικές. Ο τρόπος εκδήλωσης των πρωτοβουλιών αυτών εξαρτώνταν από τις εκάστοτε συνθήκες, προπαντός από τον άγραφο κώδικα κοινωνικών αξιών και συλλογικής δράσης, των ηθών και εθίμων, στοιχεία με τα οποία δρούσε η Κοινότητα.

Η κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία στα ενιαία ιστορικά Άγραφα αναπτύχθηκε ως ένα ιδιαίτερο μοντέλο κοινωνικής οργάνωσης, το οποίο λειτούργησε για αιώνες στο πλαίσιο μιας κλειστής επιβιωτικής οικονομίας και κοινωνίας. Οι μικρές κοινότητες με τις πολυπληθείς οικογένειες που συγκροτούσαν την τοπική κοινωνία, εκπαίδευαν όλα τα

Η γιαγιά φροντίζει δύο μωρά στη σαρμανίτσα, ενώ παράλληλα εποπτεύει και τα άλλα εγγόνια, όπως το νήπιο στην πόρτα. Εννοείται ότι όταν το παιδί, ειδικά το αγόρι, γινόταν 6-7 ετών, κοιτάμ παιδί, έμπαινε δυνατά στην παραγωγή

μέλη τους να είναι ολιγαρκή, αυτάρκη, με την ελάχιστη εξάρτηση από την αγορά και το χρήμα.

Προπαντός μάθαιναν από μικρά παιδιά μέχρι βαθιά γεράματα να συνεισφέρουν, ανεξαρτήτως ηλικίας, ανάλογα με τις δυνατότητες και τις σωματικές αντοχές με εργασία στην παραγωγή, συλλογή καρπών κ.ά. αγαθών, μέχρι την παροχή υπηρεσιών όπως. Π.χ. φύλαξη νηπίων και παιδιών από τις ηλικιωμένες για να έχουν ελευθερία χρόνου οι νέες μητέρες να εργάζονται απρόσκοπτα.

Η οικογένεια έπρεπε να εξασφαλίσει όλα τα βασικά αγαθά επιβίωσης, στην παραγωγή, επεξεργασία και διαφύλαξη των αναγκών ποσοτήτων που έπρεπε με αυτές να «ξεχειμάσει» η οικογένεια.

Με άλλα λόγια κανένας δεν περίσσειε ούτε έμεινε άπραγος, αντίθετα όφειλαν όλοι να συνεισφέρουν ώστε να περάσουν ανώδυνα τις δυσκολίες του χειμώνα, με ασφάλεια σε όλα τα επίπε-

δα, χωρίς εξάρτηση από την αγορά ή άλλες οικογένειες, ακριβώς διότι απουσίαζαν οι οικονομικοί πόροι και πλεόναζε η αξιοπρέπεια. Επίσης ως τοπικές κοινωνίες έπρεπε να καλύψουν τα κενά και τις ελλείψεις, χωρίς να εκτίθενται σε δυσμενή κοινωνικά σχόλια και να δίνουν δικαιώματα για χαρακτηρισμούς της οικογένειας, «καλύτερα να σου βγει το μάτι, παρά το όνομα» έλεγαν.

Αριστερά, ο μικρός χοιροβοσκός εποπτεύει τους χοίρους που δεν πήγαιναν μακριά, απλά τα παμφάγα γυρνούσαν σε ρέματα, κήπους κ.α. εντός οικισμού για αναζήτηση τροφής και ο μικρός τα προστάτευε με την παρουσία του. Δεξιά ο μικρός μαζεύει πατάτες που οι μεγάλοι βγάζουν με τα τσαπιά.

Ο τόπος δύσκολος, ελάχιστες οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις τις οποίες οι κάτοικοι μοιράζονταν ακριβοδίκαια, προκειμένου να διασφαλιστεί η επιβίωση των οικογενειών και της Κοινότητας συνολικά. Η επιβίωση σε μια δύσκολη περιοχή αλλά ελεύθερη και χωρίς παρουσία οθωμανικής εξουσίας, οδήγησε στην ανάπτυξη συνηθειών που με την πάροδο των ετών έγιναν ήθη και έθιμα, ήτοι άγραφος νόμος τον οποίο σέβονταν όλοι και προστάτευαν με κάθε τρόπο μέσα από μία χριστιανική ηθική και έναν λαϊκό πολιτισμό αξιοθαύμαστο. Στα Βραγγιανά Ευρυτανίας υπάρχει λ.χ. η τοποθεσία «κήπια» και η παράδοση θέλει εκεί να βρίσκονται όλοι οι κήποι του χωριού, έκτασης περίπου 20 τ.μ., ακριβώς για να έχουν όλοι την δυνατότητα όλες οι οικογένειες να εξασφαλίζουν την ετήσια τροφή τους με τα κηπευτικά. Ομοίως το 1937 στο Βουνέσι Αγράφων, οι κάτοικοι του χωριού μοίρασαν σε καστανομερίδια το δάσος καστανιάς, έτσι ώστε κάθε οικογένεια να έχει ισότιμη πρόσβαση και εξασφαλισμένη παραγωγή κάστανου για τις ανάγκες της οικογένειας. Ωστόσο μετά το διπλό κάψιμο του χωριού το 1943 (απο Ιταλούς και Γερμανούς), οι κάτοικοι χρειάστηκαν ξυλεία για τις σκεπές, με αποτέλεσμα να αποφιλωθούν οι καστανεώνες και να ατονήσει το εγχείρημα.

Λόγω της περιορισμένης οικονομικής δραστηριότητας οι τοπικές κοινωνίες λειτουργήσαν με γνώμονα την ανταλλακτική οικονομία, ακριβώς διότι είχαν προτεραιότητα την επιβίωση των οικογενειών και την προστασία από κοινωνικό και οικονομικό αποκλεισμό, ιδιαίτερα των αδυνάτων, ή των οικογενειών που έχασαν τον άντρα. Μέσα από πρακτικές κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας, δημιουργούν συμπληρωματικά εναλλακτικό εισόδημα εκεί όπου αν δεν έδιναν αυτή την δυνατότητα θα επικρατούσε φτώχεια, οι ασθένειες, η εξαθλίωση και επισφαλής διαβίωση οικογενειών με τις οποίες

συνδέονταν συγγενικά, φιλικά, κοινωνικά. Το κυρίαρχο μοντέλο της κοινωνικής και αλληλεγγύας οικονομίας παρείχε πολλά συγκριτικά πλεονεκτήματα, όπως το μειωμένο κόστος συναλλαγών, η αξιοποίηση υλικών και ανθρώπινων πόρων, η δημιουργία οικονομικής αξίας σε κάτι που δεν θα υπήρχε αν δεν του δίνονταν η δυνατότητα, όπως θα δούμε μέσα από συγκεκριμένες πρακτικές, όπως τα «δανεικά χέρια», οι «σεμπριές», η «προσωπική εργασία», η «παρακαλιά» και άλλες μορφές που για πρώτη φορά αναδεικνύουμε εδώ. Επιπλέον, έμμεσα αποτελέσματα ήταν η ανοικτή διάδοση της γνώσης, της οργανωτικής τεχνολογίας της εποχής, της κοινωνικότητας, της διατήρησης ηθών και εθίμων αλληλεγγύης με σημαντικό οικονομικό και κοινωνικό αντίκτυπο.

Στο συλλογικό επίπεδο, η απουσία του οθωμανικής διοίκησης και εξουσίας, εξασφάλιζε την ελευθερία, ωστόσο είχε ως αποτέλεσμα την μεταβίβαση της ευθύνης κατασκευής μικρών ή μεγαλύτερων έργων, το κόστος επιμερίζονταν στην κοινότητα, ή στην γενναιοδωρία των μεταναστών. Με τον τρόπο αυτό ικανοποιήθηκαν οι ανάγκες σε υποδομές, όπως δρόμοι, βρύσες, γεφύρια, σχολεία, εκκλησίες, κοινόχρηστα έργα και γενικά ό,τι άλλο χρειαζόνταν οι κοινότητες για την επιβίωσή τους, ορισμένα από αυτά τα έργα έφθασαν στις μέρες ως τοπωνύμια, ως τεκμήρια και απομεινάρια ενός λαϊκού πολιτισμού με θαυμάσια μνημεία Λαϊκής Τέχνης και αξεπέραστης μαστορικής τεχνικής, τα οποία πέρασαν αβίαστα από γενιά σε γενιά καθώς εκπαιδεύονταν από παιδιά στην εργασία και την ανάληψη ευθύνης. Τα αγόρια για τις εξωτερικές εργασίες στα κοπάδια, τα χωράφια, τις καλλιέργειες, κάθε αντρική δουλειά, ενώ τα κορίτσια στην παροχή οικιακών υπηρεσιών, από τις απλές εργασίες καθαρισμού, συλλογής νερού από την βρύση, μαγείρεμα, φροντίδα παιδιών και ηλικιωμένων, κέντημα και αργαλειό για τα προικιά, από μικρή ηλικία. Από μικροί εκπαιδεύονταν στην οικιακή οικονομία, η οποία ακριβώς διότι όλοι είχαν ρόλο, κανένας στα Άγραφα δεν πείνασε, ακριβώς διότι δεν υπήρχε εξάρτηση από την αγορά και την οικονομική αξία.

Μικρά κορίτσια εργάζονται στον αργαλειό, σε ένα ιδιαίτερα απαιτητικό είδος στην κατασκευή υφαντών, όπου η διατήρηση απόλυτης συμμετρίας των σχεδίων απαιτούσε υψηλή εκπαίδευση και ιδιαίτερη προσοχή.

Εκτός των όσων ήδη αναφέρθηκαν, θα ήταν παράλειψη να μην επισημανθεί ότι το μοντέλο οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης που περιγράφουμε ίσχυσε στα χωριά εκείνα των Αγράφων στα οποία δεν υπήρχαν κοτσαμπάσηδες για να διαφεντεύουν. Αντίθετα, στα χωριά, των Αγράφων, όπου υπήρχαν πλούχοντες και κοτσαμπάσηδες δηλαδή οικονομικά και κοινωνικά ισχυροί με διασυνδέσεις στην τουρκική διοίκηση, δεν αναπτύχθηκε ολοκληρωμένα ο Κοινοτισμός, ακριβώς διότι υπήρχε η παρουσία τοποτηρητή της Οθωμανικής διοίκησης και δανεισμός χρημάτων με όρους τοκογλυφίας. Για παράδειγμα στη Ρεντίνα, κεφαλοχώρι των Νοτίων Αγράφων όπου διαφέντευε το Τσολάκογλου, τα πράγματα ήταν διαφορετικά και ο κοινοτισμός ήταν περιορισμένος. Όταν βρέθηκε ο Καραϊσάκκης στη Ρεντίνα δεν δίστασε να κάψει τον πύργο του Τσολάκογλου, τον οποίο θεωρούσε σφηκοφωλιά στο σώμα των Αγράφων που ο ίδιος είχε αναλάβει το αρματολίκι, Συνεπώς ο συνδυασμός χρήματος και εξουσίας εμπόδιζε την ανάδειξη της συλλογικής αξίας του Κοινοτισμού. Αντίθετα, όπου απουσίαζαν οι κοτσαμπάσηδες όλα περνούσαν υπό τον έλεγχο των μελών της κοινότητας. Αυτό το σύστημα εξασφάλιζε την αυτονομία των μελών, καλλιεργούσε μια τραχιά περηφάνια και αξιοπρέπεια, η οποία διαπερνούσε το σύνολο της κοινωνικής ζωής. Αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν η ενίσχυση του άγραφου εθιμικού δικαίου, ακόμα καθόριζε ως ένα βαθμό και την απονομή δικαιοσύνης ακόμα και μέσα από την αυτοδικία, όπως την αντιλαμβάνονταν ο αδικημένος. Εξάλλου η παροικία θέλει αυτή την εποχή να έχει «*κάθε μέρος και ζακόνι κάθε μαχαλάς και τάξη*», όπερ εστί, κάθε τόπος έχει τις δικές του συνήθειες, τα δικά του ήθη και έθιμα τα οποία όλοι οφείλουν να σέβονται.

Η κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία των Αγράφων εδράζεται στις μη χρηματικές ανταλλαγές, ενώ οι δράσεις δεν έχουν σκοπό το κέρδος, αλλά την επιβίωση των οικογενειών και την μέγιστη δυνατή κοινωνική ωφέλεια. Σημαντικό ρόλο έχουν εδώ οι ηθικές αξίες της αλληλεγγύης και της φιλανθρωπίας, όχι οι οικονομικές σχέσεις με σκοπό το προσωπικό κέρδος. Η δημιουργία σχέσεων απασχόλησης μέσα από την ανταλλακτική πρακτική, στοχεύει στη δημιουργία συμμετοχικής οικονομικής αξίας, αλλά μέσα από την ανάδειξη του συντελεστή εθελοντικής εργασίας σε ισχυρό κοινωνικό πόρο. Αναλυτικά η κοινωνική αξία και σημασία της κοινωνικής και αλληλέγγυας Οικονομίας, αναδεικνύεται μέσα από την παρουσίαση συγκεκριμένων μορφών συνεργασίας, χωρίς μεσάζοντες, χωρίς χρήματα και διαδικασίες, λειτουργώντας υπέρ των παραγωγών και έμμεσα της τοπικής κοινωνίας ως αποτέλεσμα και πετυχημένη ορθή πρακτική. Παραθέτουμε ορισμένα παραδείγματα, τα οποία έφθασαν αυτούσια μέχρι την δεκαετία 1960, οπότε και άρχισαν να σβήνουν με την μαζική μετανάστευση στα αστικά κέντρα.

1. Η «προσωπική εργασία» ήταν η θεσμοθετημένη από την Κοινότητα άμισθη - «εθελοντική» απασχόληση για κατασκευή ή συντήρηση κοινοτικών έργων και υποδομών που αφορούσαν το μεγαλύτερο μέρος της Κοινότητας. Δεκάδες άντρες, γυναίκες ακόμα και παιδιά προσφέρουν την ίδια χρονική στιγμή εθελοντικά εργασία για να εξασφαλίσουν κοινωνικές υποδομές, όπως δρόμοι, κτίρια, γεφύρια, σχολεία, εκκλησίες, αρδευτικά,

Κάτοικοι ορεινού χωριού γκρεμίζουν σχολείο, το οποίο είχε υποστεί ζημιές στην περίοδο 1941-49

κ.α. Η προσωπική εργασία ήταν υποχρεωτική συμμετοχή της οικογένειας στα δημόσια έργα και η προσφορά ενός εκάστου ήταν μετρήσιμη (καταγράφονταν από τον πρόεδρο ή γραμματέα της κοινότητας), η όποια αποχή ή μειωμένη παρουσία στιγματίζονταν και ανακοινώνονταν δημόσια ότι οι Χ,Ψ, Ω, οικογένειες χρωστούν τόσα μεροκάματα στην Κοινότητα. Εξάιρεση αποτελούσαν οι «άρρωστοι στο στρώμα», οι υπέργηροι και φανερά αδύναμοι, ενώ δεν εξαιρούνταν χήρες ή ορφανά από την προσωπική εργασία. Ο θεσμός της προσωπικής εργασίας καταργήθηκε το 1974, με την μεταπολίτευση. (Προσωπικά νοιώθω ευτυχής που βίωσα τις τελευταίες «προσωπικές εργασίες», 10 – 12 χρονών ακολουθώντας τον πατέρα μου).

2. Η «παρακαλιά», ήταν άμισθη εθελοντική προσφορά εργασίας, ειδών, αλλά και τροφίμων, προκειμένου να αποκαταστήσουν μέρος της ζημιάς που έπαθε μια οικογένεια, όπως π.χ. το κάψιμο σπιτιού από ατύχημα, ή έπεφτε σε προφανή αδυναμία λόγω απώλειας ενήλικων ανθρώπων, όπως ο θάνατος του άντρα της οικογένειας, τότε η κοινότητα έβγαине μπροστά. Οι συγγενείς έπαιρναν πρωτοβουλία και έβγαζαν «παρακαλιά» στην κοινότητα και όλοι στήριζαν εθελοντικά την οικογένεια που είχε πρόβλημα. Συνήθως εργάζονταν εθελοντικά σε αγροτικές εργασίες, άλλοι έδιναν τρόφιμα, ελάχιστα χρήματα. Στην περίπτωση πάλι που γινόταν καταστροφή του σπιτιού, π.χ. καίγονταν το σπίτι κάποιου έβγαине παρακαλιά και εκτός από εργασία καθαρισμού και αποκατάστασης, κάθε οικογένεια πρόσφερε κλινοσκεπάσματα, ρούχα, έπιπλα και σκεύη, γενικά ότι μπορούσε ο καθένας.

3. Η «γελαδαριά», ήταν συνεταιριστικό κοπάδι οικόσιτων αγελάδων, το οποίο συγκροτούνταν με την προϋπόθεση της συμμετοχής της φύλαξης των ίδιων των ιδιοκτητών. Το

διάστημα από τ' Αηγιωργιού μέχρι τ' Αηδημητριού σχηματίζονταν και το κοπάδι και κάθε πρωί με την ανατολή του ηλίου στο σημείο εκκίνησης του κοπαδιού ο καθένας έβγαζε το ζώο και το βράδυ με την δύση του ηλίου αυτό επέστρεφε στο σπίτι. Κάθε μέρα υπήρχε διαφορετικός τσοπάνης για να φυλάει τα γελάδια και ήταν εκ περιτροπής μία ημέρα για κάθε ζώο, τσοπάνης ήταν ο ιδιοκτήτης και όλοι εκ περιτροπής την φύλαξη του κοπαδιού.

4. Η «γιδοβίτσα» ήταν συνεταιριστικό κοπάδι οικοσπιτων γιδιών το οποίο φύλαγε τσοπάνης ο οποίος όμως πληρώνονταν απο τον ιδιοκτήτη για να φυλάει τα γίδια για το διάστημα από τ' Αηγιωργιού μέχρι τ' Αηδημητριού. Επειδή αυτά ήταν πολλά, σχηματίζονταν πολλές γιδοβίτσες, στο Βουνέσι λ.χ. είχαν τρεις γιδοβίτσες με μόνιμους τσοπάνηδες τους Αργιθεάτες Μήτρο Κ. και Γρηγόρη Γ., τον Θωμά Τ., τον Δημήτρη Σ., κ.α. Η αμοιβή τους ήταν μικρή και ανάλογα με την ατομική συμφωνία που έκαμαν απευθείας με τον τσοπάνη και αυτή εξαρτώνταν από τον αριθμό των ζώων, άλλη τιμή έπαιρνε για την φύλαξη μίας κασίκας και άλλη για 3 ή 4 κασίκες. Επειδή η αμοιβή ήταν χαμηλή, την απόφευγαν αυτή την δουλειά οι περισσότεροι, γι' αυτό συνήθως τις γιδιβίτσες αναλάμβαναν νέοι άντρες κτηνοτροφικών οικογενειών με πολλά παιδιά που γνώριζαν από φύλαξη ζώων και έρχονταν απο άλλα χωριά για αναζήτηση εργασίας.

5. Το σμίξιμο κοπαδιών 3 ή 4 το πολύ κτηνοτροφικών οικογενειών ήταν σύνηθες για τους καλοκαιρινούς μήνες από Ιούνιο μέχρι Σεπτέμβριο. Το σμίξιμο των κοπαδιών εξασφάλιζε οικονομία στην απασχόληση διότι με την εκ περιτροπής φύλαξη των προβάτων κέρδιζαν μεροκάματα τα οποία αφιέρωναν στην εξασφάλιση τροφής του κοπαδιού, από κόψιμο χορταριών και θημωνιές με αποξηραμένο κλαρί για το χειμώνα, καθάρισμα σταύλων απο κοπριές, άλλες αγροτικές εργασίες. Επιπλέον το σμίξιμο των κοπαδιών αύξανε την παραγωγή γάλακτος το οποίο δίνονταν σε ανθρώπους που νοίκιαζαν τα χωράφια για βοσκή ή το πουλούσαν σε άλλους χωριανούς για να πήξουν το τυρί της χρονιάς, συνήθως ένα βαρέλι με 25 – 30 κιλά το οποίο έπηζαν στο σπίτι τους ο καθένας.

6. Τα «δανεικά χέρια» ήταν μεροκάματα τα οποία εξασφάλιζαν με την εργασία άλλων εργατών κυρίως στα χωράφια και ιδιαίτερα στο θερισμό όπου απαιτούνταν άμεσος θερισμός και αλωνισμός με τις μηχανές που έρχονταν στα ορεινά κάθε Ιούλιο. Ο ιδιοκτήτης των χωραφιών δανείζονταν μεροκάματα από άλλους τα οποία επέστρεφε την ίδια εποχή σχεδόν αμέσως στους άλλους, μερικές φορές τις επόμενες ημέρες καθώς η ανάγκη ήταν κοινή για όλους. Ο τρόπος αυτός ήταν περισσότερο αποδοτικός από το να θερίζει κάποιος μόνος του, έπεφταν όλοι μαζί και έτσι τέλειωναν πιο γρήγορα και με άλλη ψυχολογία, «οι πολλοί παίρνουν την πόλη» έλεγαν.

Θερισμός με «δανεικά χέρια» στο Κρουονέρι Λίμνης Πλαστήρα, δεκαετία 1970

7. Η «σεμπριά» ήταν η συνεργασία δύο συνήθως αντρών οι οποίοι συμφωνούσαν με προφορική συμφωνία να συνεισφέρουν ακριβοδίκαια στην υλοποίηση κοινών οικονομικών στόχων, αγροτικής φύσεως. Η συνηθέστερη σεμπριά στα Άγραφα ήταν μεταξύ ιδιοκτητών αροτριώντων ζώων τα οποία ένωναν κι έκαμαν ζευγάρι για να οργώσουν τα χωράφια τους, να μεταφέρουν ξύλα, να κάνουν εργασίες που χρειάζονταν δύο μουλάρια ή άλογα, σπανιότερα βόδια. Αφορούσε γεωργικές εκμεταλλεύσεις, ο ένας λ.χ. έβαζε αμπέλια, χωράφια, περιβόλια, ο άλλος σπορά και εργασία και στο τέλος μοιράζονταν από κοινού τον καρπό με όρους που συναποφάσιζαν. Ομοίως συμφωνία μπορούσε να υπάρξει με τα κοπάδια ζώων, τα οποία μπορούσε ο ένας να βάζει τα ζώα και ο άλλος τις εργασίες φύλαξης, βοσκής, αλμέγματος των ζώων, με παρακράτηση μέρους των προϊόντων όπως λ.χ. το γάλα, τυρί, κρέας, κ.α. Στα χωράφια η συμφωνία ήταν «μισιακά» (μισά – μισά) ή τριτάρκα (δύο μέρη ο καλλιεργητής σέμπρος που έβαζε και τον σπόρο και ένα ο ιδιοκτήτης του χωραφιού. Η συμφωνία μπορούσε να παραταθεί για χρόνια. Στο Βουνέσι υπάρχουν τοπωνύμια μισιακά και τριτάρκα, αλλά αφορά συμφωνία με την Μονή Κορώνας η οποία παραχωρούσε το τσιφλίκι της Ράζιας στους Βουνεσιώτες, μέχρι που το εξαγόρασαν την δεκαετία του 1920.

Όσοι σεμπρεύαν γινόταν οικογενειακοί φίλοι διότι συνήθως εκτός από τον αμοιβαίο δανεισμό των ζώων, πρόσφεραν και οι ίδιοι εργασία, με αποτέλεσμα να έρχονται κοντά, να συνεχίζεται η σχέση αυτή και σε κοινωνικό επίπεδο, επίσκεψη στο σπίτι στην ονομαστική εορτή, νυχτέρια κ.α. Με τον τρόπο αυτό οι σέμπροι εξασφάλιζαν αδάπανα ένα επιπλέον ζώο για τις εργασίες, χωράφια, περιβόλια, κοπάδια, αλλά και αμοιβαία υποστήριξη των οικογενειών. Η λέξη (σέμπρος) είναι *σλαβικής προέλευσης sebrŭ < * sepra* που σημαίνει φίλος.

Όργωμα με βόδια, δεκ. 1950

8. Η «είδος με είδος» ανταλλαγή αγαθών και προϊόντων ήταν συνήθης πρακτική την οποία κρατούσαν οι περισσότερες οικογένειες και στην ουσία καταργούσαν το χρήμα ως μέσο απόκτησης αγαθών. Για παράδειγμα ο κτηνοτρόφος έδινε γάλα, κρέας, ή τυρί και έπαιρνε φασόλια, πατάτες, κρασί, τσίπουρο, γενικά προϊόντα που ο ίδιος δεν παρήγαγε και τα είχε ανάγκη για «να βγάλει χειμώνα». Η αξία των προϊόντων ήταν αποτέλεσμα της συμφωνίας που έκαμαν, π.χ. 1 κιλό τυρί με 3 κιλά κρασί, ή 5 κιλά πατάτες, κ.ο.κ.

Με τον τρόπο αυτό το πλεόνασμα της παραγωγής των παραγωγών μοιράζονταν στους άλλους με αντάλλαγμα προϊόντα που ο καθένας είχε ανάγκη και έτσι καλύπτονταν οι ανάγκες όλων χωρίς οικονομικό κόστος, αφού τα αγαθά ήταν προϊόντα δικής τους παραγωγής με κύριο πόρο την εργασία που έβαζαν όλοι. Υπήρχαν βέβαια και οι πωλήσεις με χρήματα, αλλά δευτερευόντως.

9. «Κρέμασαν τροβά στο μύλο» ήταν μια έκφραση που δήλωνε ότι η οικογένεια έφτασε στα όρια της επιβίωσης και για να ζήσουν τα μέλη, έμμεσα ζητιάνευαν λίγο αλεύρι από όσους πήγαιναν και άλεθαν σιτάρι ή καλαμπόκι. Συνήθως ήταν φτωχές ορφανές οικογένειες, οι οποίες ζούσαν από την αλληλεγγύη των άλλων και άφηναν έναν

τροβά στο μύλο, ακριβώς για να μην γίνει γνωστή η ταυτότητα της οικογένειας που ζητούσε βοήθεια. Κεντρικό πρόσωπο στην υπόθεση ο μυλωνάς, ο οποίος γνώριζε αλλά δεν έλεγε ποτέ το όνομα της οικογένειας και με την παρότρυνση βοηθούσε στη συλλογή αλευριού παρακινώντας να ρίξουν μερικές χούφτες στον τροβά. Με τον τρόπο αυτό εξασφαλιζόνταν η βοήθεια αλλά με αξιοπρέπεια που άρμοζε στην οικογένεια που έπεσε στην φτώχεια.

10. Η μεταβίβαση ρούχων από οικογένεια σε οικογένεια ήταν κάτι σύνηθες και γινόταν σχεδόν σε όλα τα σπίτια. Όταν το παιδί μεγάλωνε και δεν του χώραγαν τα ρούχα, αυτά τότε πέρναγαν στον αμέσως επόμενο παιδί της οικογένειας. Αν δεν υπήρχε παιδί του ίδιου φύλου στην οικογένεια, τότε τα ρούχα πήγαιναν σε συγγενική οικογένεια ως δωρεά. Μερικές φορές, ανάλογα την ζωηράδα των παιδιών και την αντοχή των ρούχων, αυτά δίνονταν και σε τρίτο παιδί σπανιότερα σε τέταρτο αν δεν τα φορούσε. Προσωπικά την δεκαετία του 1970 έζησα την πρακτική αυτή αποδεχόμενος ρούχα του ξαδέλφου μου Ηλία, τα οποία στη συνέχεια έπαιρνε ο ξάδελφος μου Βασίλη που ήταν ο μικρότερος.

Στις παραπάνω κοινωνικές συνήθειες με οικονομικό και κοινωνικό περιεχόμενο, θα προσθέσουμε ορισμένες ψηφίδες κοινωνικής αλληλεγγύης με υψηλό συμβολισμό αλλά και συγκινητικό κοινωνικό περιεχόμενο, εξ' αυτών κάποια είχαν έμμεσα οικονομικό ενδιαφέρον υπό την έννοια ότι εξασφάλιζαν εργατικά χέρια για διεκπεραίωση εργασιών χωρίς κόστος. Τα περισσότερα παραδείγματα έχουν την αξία του συλλογικού ήθους τα οποία κάποια έλαβαν χαρακτηριστικά εθίμου σε κάποιες περιπτώσεις:

α. Τα ξεφλουδίσματα των καλαμποκιών ήταν μία νυχτερινή εθελοντική εργασία διάρκειας 2 – 4 ωρών, όπου όσοι ήθελαν πήγαιναν εθελοντικά και χωρίς άλλη υποχρέωση του νοικοκύρη και αποφλειώναν το καλαμπόκι. Σε αντάλλαγμα ο νοικοκύρης, πρόσφερε πίττες γλυκά, κρασί. Σχηματίζονταν μια μεγάλη παρέα 30 άτομα και πάνω, γυναίκες, άντρες και παιδιά και ξεφλούδιζαν το καλαμπόκι το οποίο ήταν στιβαγμένο στο κέντρο της αποθήκης ή του υπόστεγου.

Αν το καλαμπόκι ήταν ξερό και δεν ήθελε αερισμό να ξεραθεί,

τότε καθάριζαν το καλαμπόκι και το έριχναν στο σωρό για το ξεσπύρισμα και την αποθήκευση. Αν το καλαμπόκι ήταν από τόπο με υγρασία, το έδεναν «κοσάνες» και το κρέμαγαν αρμαθιές για να αερίζεται και να ξεραθεί με φυσικό τρόπο. Η εργασία γινόταν με κέφι, χωρίς αμοιβή ή άλλη υποχρέωση και ανάλογα με τους συμμετέχοντες εξελίσσονταν σε ένα μεγάλο νυχτέρι, με αστείες ιστορίες, φάρσες, γέλια, τραγούδια. Ο νοικοκύρης φρόντιζε να έχει πίτες, κρασί, μεζέδες κι όσο πιο πλούσια ήταν τα προσφερόμενα εδέσματα, τόσο περισσότερους χωριανούς συγκέντρωνε στο ξεφλούδισμα, που σημαίνει ότι τέλειωνε σε ένα βράδυ η δουλειά. Επίσης, τα ξεφλουδίσματα ήταν το «καφενείο των γυναικών», αλλά και τόπος για να φλερτάρουν οι νέοι. Οι γυναίκες έβγαιναν από το σπίτι, έκαμαν παρέα, γελούσαν έλεγαν ιστορίες τραγούδια, έβλεπαν τις μέλλουσες νύφες στο πρόσωπο των εφήβων κοριτσιών, οι νέοι φλέρταραν με τα μάτια τις νέες, κ.α. Το αποτέλεσμα της εθελοντικής εργασίας είχε σημαντικό αποτέλεσμα, διότι σε ένα βράδυ καθάριζονταν τόνοι καλαμποκιού, χωρίς κόστος για τον νοικοκύρη.

Ξεφλούδισμα καλαμποκιού

β. Τα νυχτέρια ήταν συνάξεις οικογενειών μετά από πρόσκληση σε περιορισμένο αριθμό για να χωράνε σε ένα δωμάτιο. Ξεκίναγαν την επίσκεψη κατά τις 6 το βράδυ και κράταγε όσο η διάθεση το επέτρεπε, συνήθως μέχρι τα μεσάνυχτα. Ο οικοδεσπότης πρόσφερε αυτά που είχε ετοιμάσει, αλλά και οι επισκέπτες έφερναν τα δικά τους δώρα, συνήθως πίτες, σπανιότερα φαγητό, ή γλυκά.

Ξεκινούσαν με εύθυμες ιστορίες, νέα και παλαιά, παραμύθια και πικαστάρια, προσπαθώντας να έχουν ακόμα και τα παιδιά συμμετοχους στην κουβέντα. Ανάλογα με το κέφι άρχιζαν το τραγούδι και πολλές φορές εξελίσσονταν η βραδιά σε αληθινό γλέντι με χορό και τραγούδια από όλους. Όλες αυτές τις ώρες οι γυναίκες έπλεκαν κάλτσες ή μάλλινες φανέλες για τις ανάγκες της οικογένειας.

γ) το **πιάτο της γειτόνισσας** όταν έβγαζαν κάτι μαγειρευμένο, ή κομμάτια πίτα, ή το «βλογούδι» μικρό στρόγγυλο ψωμάκι φρέσκο το οποίο έστελναν στη γιαγιά της γειτονιάς, κ.α., τα οποία ανταπέδιδε την επομένη με κάτι ανάλογο, στο ίδιο πιάτο που έρχονταν το δώρο. Αυτό γινόταν σε ένδειξη σεβασμού και αναγνώρισης της καλής γειτονιάς, της επιθυμίας για καλές σχέσεις.

δ) Τα **συμβολικά ψωμιά, όπως τμήματα από σαραντοκολούρες** για το σαράντισμα των νεογέννητων, 40 ψωμάκια καλά κοσκινισμένα και ζυμωμένα με ζάχαρι ή γάλα, με σταφίδα ή καρύδια, τα οποία μοιράζονταν στη χαρά της γέννησης. Ομοίως κολουρές μεγάλες με περίπου τον ίδιο τρόπο παρασκευής γινόταν και κόβονταν σε μεγάλα τετράγωνα κομμάτια ψωμί για να μοιραστούν ως συχώριο, μετά τις κηδείες στο σπίτι του νεκρού όπου επέστρεφαν άπαντες μετά την κηδεία. Στην ίδια κατηγορία ήταν οι ριζόπιτες, τυρόπιτες, κ.α. αρτοποιήματα τα οποία μοίραζαν στη μνήμη τεθνεόντων στο 40ήμερο μνημόσυνο, κα.

ε) Τα **νυχτοβόσκια των ζώων** τις θερινές νύχτες, όπου οι έφηβοι βόσκαγαν τα ζώα για να είναι την άλλη μέρα φαγωμένα και ξεκούραστα για την δουλειά. Ήταν παρέες τριών – τεσσάρων παιδιών που για να μην φοβούνται σχημάτιζαν παρέες για την νυκτερινή βοσκή των ζώων.

στ) Τα **ξύλα για την θέρμανση της τάξης στο σχολείο** ήταν υποθεση των οικογενειών των μαθητών, οι οποίες φρόντιζαν να πηγαίνει ένα φόρτωμα περίπου 120 κιλά καυσόξυλα για κάθε μαθητή.

ζ) Η **«ευλογία»** που έδιναν οι κτηνοτρόφοι συνήθως ένα πρόβατο σε μοναστήρια ή εκκλησίες για να μαγειρευτεί φαγητό για τους επισκέπτες προσκυνητές, υπερ υγείας και ευημερίας του τσελιγκάτου.

η) Το **δάνεισμα ειδών ή εργαλείων** από τον γείτονα ή συγγενείς, ήταν μία πρακτική, αν και όλοι απέφευγαν την συχνή επανάληψη. Αν έλλειπε κάτι από μία οικογένεια και έπρεπε να μαγειρέψει και δεν είχε αλεύρι, πήγαινε και ζητούσε τόσο, όσο χρειαζόνταν για την πίτα, λ.χ. εννοείται ότι το αλεύρι έπρεπε κάποια στιγμή να το επιστρέψει, όπως θεωρούνταν υποχρεωτική η αποστολή κομματιών πίτας ή φαγητού που έγινε απο δανειζόμενο είδος. Αν για οίονδήποτε λόγο δεν το επέστρεφε, στις κοινωνικές συναντήσεις ή τα νυχτέρια η υπενθύμιση γινόταν με παιγνιώδη τρόπο και γενική αναφορά, μέσα από ένα ειρωνικό τετράστιχο:

*«Δανεικό κυρά μ' τ' αλεύρι σου, δανεικό και το προζύμι
δανεικός και ο πετρόβεργος, να φκιάσουμε την πίττα. Άλλος συμπλήρωνε:
Την πίτα που θα φκιάσουμε, φίλοι χίλιοι θα χορτάσουμε
κι άλλοι τόσοι οι οχτροί, θα φάνε και θα σκάσουν!» (Νάνου Ρ.)*

Αν και πάλι δεν έπιανε το έμμεσο μήνυμα εκείνη που χρωστούσε, τότε ή δεν ξαναέδινε τίποτα, ή ζητούσε η ίδια δανεικά είδη που θεωρούσε ότι είχε η οικογένεια και όταν το λάβαινε έλεγε φεύγοντας «δανεικά είναι κυρά μ' τα παξιμάδια» και με την φράση αυτή τελείωνε οριστικά το πάρε-δώσε μεταξύ των οικογενειών.

Αν το δάνεισμα γινόταν μεταξύ αντρών και η επιστροφή εργαλείων, σπόρων, χρημάτων, ή άλλων ειδών αργούσε, ή υπήρχε αθέτηση συμφωνίας, αυτός ήταν σοβαρός λόγος για αυτοδικία. Η «ποινή» ήταν ανάλογη του θυμού που ο αδικούμενος θεωρούσε ικανή για την προσβολή που γινόταν στο πρόσωπό του και όχι τόσο για το είδος που χρωστούσε, αλλά αποζημίωση διότι τον έπιανε κορόϊδο (τον έκαμε κουρόγιδο, ήτοι γελοίο στην κοινότητα) και γι' αυτό έπρεπε να τιμωρηθεί ανάλογα με δημόσια τιμωρία για «τα δανεικά κι αγύριστα». Τις περισσότερες φορές γινόταν άμεση τακτοποίηση των εκκρεμοτήτων, καθ' ότι «κοντακιανός λογαριασμός, παντοτινή αγάπη» θεωρώντας ότι όταν γίνεται γρήγορη επιστροφή των δανεικών, κυρίως οικονομικής φύσεως εκκρεμοτήτων, τότε υπάρχει αγάπη μεταξύ των συναλλασσόμενων .

θ) Αφήσαμε τελευταίο αλλά όχι έσχατο σε σημασία το βύζαγμα νεογέννητων που άφηναν σε άλλες γυναίκες του χωριού που είχαν και αυτές μωρό. Αυτό γινόταν σπάνια ήταν εξαίρεση στον κανόνα, αλλά φανερώνει την διάθεση αλληλοστήριξης των λεχιδων γυναικών. Όταν μία μητέρα με νεογέννητο μωρό για κάποιο λόγο δεν μπορούσε να θηλάσει το παιδί της, τότε αναζητούσε βοήθεια σε άλλη γυναίκα που θηλάζε την εποχή εκείνη. Η συγκινητική αυτή πρακτική είναι σχεδόν άγνωστη στις μέρες μας, ωστόσο στα ορεινά χωριά έφτασε μέχρι την δεκαετία του 1960, έχουμε προσωπικό παράδειγμα. Όταν οι γυναίκες σαράντιζαν από τη γέννα και έπαιρναν την ευχή από τον παπά, έβγαίναν ξανά στην εργασία, όμως το δύο – τριών μηνών παιδί έπρεπε να μείνει με ασφάλεια σπίτι και κάποια άλλη γυναίκα να το προσέχει και να το θηλάσει όταν πεινάσει. Έτσι έβρισκαν γυναίκες που είχαν γεννήσει την ίδια εποχή και θηλάζαν, εκεί άφηναν τα παιδιά χορτάτα το πρωί, με την παράκληση να τα θηλάσουν το μεσημέρι και το απόγευμα θα το θηλάζαν οι ίδιες. Τα παιδιά αυτά ήταν «σύσκαλα» στο ίδιο σκαλί, όταν πήγαιναν στο δημοτικό σχολείο ήταν στην ίδια τάξη, γνωρίζοντας ότι βύζαξαν το ίδιο γάλα ανέπτυσαν φιλικές σχέσεις και είχαν ισχυρό υποστηρικτή στις παιδικές έριδες και συμπεριφέρονταν ως μελαδέλφια, (αδέλφια απο ίδια μάνα και διαφορετικό πατέρα).

Αντί επιλόγου: Παρουσιάσαμε άτυπες μορφές συνεργατισμού, ηθών και εθίμων κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας των Αγράφων. Επιχειρήσαμε να περιγράψουμε το μοντέλο το οποίο αναπτύχθηκε στον ορεινό όγκο της Πίνδου, στο πλαίσιο κλειστής επιβιωτικής οικονομίας και κοινωνίας, με βάση τις αρχές και τις αξίες της κοινωνικής αλληλεγγύης και όχι του κέρδους. Αυτό όμως σε καμία περίπτωση δεν σημαίνει ότι όλα ήταν καλά, και ότι τα Άγραφα ήταν ο Παράδεισος της αλληλεγγύης, το αντίθετο: οι κοινωνίες δεν λειτουργούσαν εξιδανικευμένα, ούτε με όρους χριστιανικής ηθικής. Παράλληλα με τους θεσμούς κοινωνικής αλληλεγγύης, υπήρχαν τοκιστές, οι οποίοι δάνειζαν χρήματα με όρους τοκογλυφικούς. Υπήρχε κλοπή αγαθών, όπως και ζωκλοπή και σε ορισμένες περιπτώσεις μάλιστα κοινότητες η «κλεισιά» θεωρούνταν παλικαριά. Ούτε μεμονωμένα περιστατικά βίας και εκμετάλλευσης μπορούν να ακυρώσουν ένα μοντέλο κοινωνικής

και αλληλέγγυας οικονομίας στα Άγραφα, το οποίο λειτούργησε για αιώνες, έφτασε στις μέρες μας για να χαθεί οριστικά τις πρώτες μετεμφυλιοπολεμικές δεκαετίες. Δυστυχώς ο Εμφύλιος Πόλεμος αποτέλεσε ό,τι χειρότερο για την Ελληνική Κοινωνία. Πέραν των υλικών ζημιών και των χιλιάδων νεκρών, ο Εμφύλιος διέλυσε τον κοινωνικό ιστό και έσπειρε άβυσστο μίσος. Οικογένειες αφανίστηκαν, αξίες δοκιμάστηκαν και χάθηκαν οριστικά με την μαζική μετανάστευση στα αστικά κέντρα και το εξωτερικό, που σημειώθηκε τις δεκαετίες του 1950 – 1970, με την δικτατορία να δοκιμάζει τις εναπομείνουσες αντοχές της Υπαίθρου χώρας η οποία κατέρρευσε πληθυσμιακά και αξιακά.

Στις μέρες μας η δημοσιονομική και ιδεολογική **κρίση του Κράτους - Πρόνοιας** επανέφερε την συζήτηση για νέες μορφές κοινωνικής οικονομίας της αποκαλούμενης “οικονομίας της αλληλεγγύης”, μέσα από δέσμη δραστηριοτήτων σε υλικά αγαθά και υπηρεσίες Υγείας, Παιδείας, Πολιτισμού, διαχείρισης γνώσης, κ.α. δημιουργήθηκαν Κοινσεν, για την προώθηση της κοινωνικής οικονομίας, ένα κράμα κοινωνικών επιχειρήσεων αλληλεγγύης και φιλανθρωπίας, αναδιανομής της απασχόλησης μέσω της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, κρατικών οργανισμών και ιδρυμάτων, με αξιοποίηση πόρων όπως ανενεργές κτιριακές εγκαταστάσεις, αγροτεμάχια, δημοτικών και δημόσιων χώρων, πρωτοβουλίες για νέες θέσεις εργασίας.

Στην εποχή μας η κοινωνική οικονομία στηρίζεται σε κοινωνικά δίκτυα, θεσμούς αλληλεγγύης μέσα απο συμπράξεις πολιτών και συλλόγων, ένα νέο κοινωνικό κεφάλαιο, βάση του οποίου γίνονται εφικτές επενδύσεις σε τοπικό επίπεδο και περιφερειακό επίπεδο, προτάσσοντας συνεργασίες οι **οποίες** ενσωματώνουν κοινωνικό κεφάλαιο και πόρους, αλλά και την εμπλοκή των ιδίων των συμμετεχόντων εργαζομένων οι οποίοι είναι συνυπεύθυνοι και συν/διαχειριστές μέσα από την αυτοδιαχείριση των ίδιων των εργαζομένων. Σε κάθε περίπτωση το παρελθόν έχει να μας διδάξει πολλά ακόμη και εμείς να αντλήσουμε καλές πρακτικές του παρελθόντος, από μία δομή που αναπτύσσεται ήδη στο δήμο Λίμνης Πλαστήρα, μέσα από θεσμοθετημένα Σχολεία για Γνώση προσβάσιμη για όλους, περισσότερα προσεχώς στο Πάρκο Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας..

Ενδεικτική βιβλιογραφία – πηγές:

- "Αμητός Θεταλών" συλλογικός τόμος – τιμητικό αφιέρωμα στον Βασίλη Κύρκο, μεταξύ των εργασιών, Παναγιώτης Νάνος, "Ενοφράγιστοι άρτοι, κουλούρες και ψωμιά στα χωριά της Καρδίτσας μέχρι τα μέσα του 20ού αι.", σελ.327-350, επιμέλεια Ι. Ηλιούδης, εκδόσεις "Μυρμιδόνες", 2011.
- Γριβέλλας Λάμπρος, "παρακαλιά", εφημ. "Ζωγλοπίτικα Χρονικά", φ101/2017, αρχική δημοσίευση ΑΓΡΑΦΙΩΤΙΚΗ ΦΩΝΗ, Αρ. φ. 50- Φλεβάρης 1995.
- Νάννος Π. "Ιστορικά Βουνεσίου – οι άνθρωποι" τομ. Β, έργο αδημοσίευτο
- Νάννου Ροδάνθη, (γεν.1937) προφορικές βιωματικές εμπειρίες και μαρτυρίες, φθινόπωρο, 2024.